

alegorične moralitete modernega tipa se je poleg Smoleta najvidneje uveljavil Peter Božič (1932).

Našteti pojavi so za nekaj časa premaknili težišče od čisto gledaliških novatorskih iskanj v smeri celovitega gledališkega izraza, kakršne je propagiral in v svoji dramatikosti zastopal zlasti Javoršek, na idejno vsebinsko plat dramskih del. Zanje je značilno težišče na dramskem dialogu, renesansa gledališke besede, značilna zlasti za poetično dramo, in zanemarjanje drugih oblik scenskega izraza. Najmlajša generacija slovenskih dramatikov pa je spet pokazala veliko zanimanje za gledališke reforme. Razen oživiljanj zahtev po totalnem gledališču, v čemer nadaljuje Javorškova prizadevanja, so pri njej vidni odmevi različnih novih pojavov v gledališču, kakor je npr. happening. Dramaturško se dramatika najmlajših upira tako idejnosti kakor poetizaciji dramskega besedila. Življenje pojmuje in prikazuje kot čisto igro naključij in nesmisla. Najpomembnejši predstavnik te smeri v slovenskem gledališču je Dušan Jovanović (1939) tako kot režiser kakor kot dramatik.

Viktor Smolej

Filozofska fakulteta v Ljubljani

O JEZIKU V OSVOBODILNEM BOJU*

Beseda, ki ji je bila 1941 zapisana smrt, je postala eno bistvenih znamenj, v katerem se je bil boj za narodno rešitev. Govorjena, prepevana in tiskana slovenska beseda je postala paladij našega boja. Zdaj je z ognjenimi črkami enako gorela beseda svoboda, kakor jo je napisal na vaški plot golobrad aktivist, kakor je silovito vpil v svet Župančičev stih Tja bomo našli pot, navezujoč v znamenju Prešernove pesmi na geslo Iz roda v rod, iz veka v vek. Izredna dogajanja in izjemne stiske so dale slovenski besedi posebno življenjsko pomembnost. Zdaj slovenska beseda ni bila, po Cankarju, samo beseda praznika, temveč tudi beseda stiske in smrti, trej slajočega upanja in ginjenega navdušenja. V govornem, prepevanem in tiskani besedi osvobodilnega boja so se zabrisale vse meje v letih, izobrazbi, družbeni pomembnosti in slovstveni izobraženosti.

Iz vojnih let imamo zapisanih nekaj pesmi, ki so nastale v najglobljih plasteh bojujočega se slovenskega ljudstva. Ljudje, zlasti ženske, ki so živele dotlej v najožjem krogu svojih družin in domov, so uporabili za izpoved svojega novega čustvovanja in mišljenja domačo besedo v narečni obliki, ki je ponekod prehajala v dikcijo knjižnega jezika.

Dvoje značilnih besedil imamo z dveh skrajnih robov slovenskega ozemlja, iz Bele krajine in iz Prekmurja: dvoje besedil v lokalnem narečju.

Belokranjska mati Barbara Husič, po rojstvu iz Velikih Sel pri Adlešičih, kjer je živela po poroki, je napisala narek za padlim sinom in v njem uporabila svojo

* Skrajšano predavanje s strokovnega seminarja za slovenski knjižni jezik. — Celje, 24. sept. 1971.

domačo govorico, posnemajoč obenem tudi za belokranjske osmrtnice značilni motiv o poti iz življenja v onostranstvo. V pesmi med drugim prosi sonce:

*Pozdravi sina mojga,
pozdravi mi sina,
sina partizana
in ga opitaj,
kem če putom priti,
ker mu bom potem
vuz put
rožic nasadila
in po poti rožic nasejala.*

Ista Barbara Husič je članom Glasbeno narodopisnega inštituta zapela prošnjo umirajočega junaka, kjer je podobno podala narečno različico te slovenske pesmi. V njej govori:

*Za Boga vas prosim,
dragi mi tovariši,
ne ostavljajte me
v ovi črni gori,
nego me peljajte
v mojo domovinu,
v mojo domovinu,
v Belu krajinu.*

(Slovenske ljudske pesmi, I. knj., 1970, 19/18.)

V Prekmurju, kjer so madžarski okupatorji prepovedali knjižno slovenščino, je Vilko Novak, izobraženec, v verskem koledarju 1944 priobčil v prekmurščini napisano pesem, ki je izpovedovala slovensko nacionalno misel. V prekmurskem narečju in v madžarskem črkopisu je zapisano v sklepni kitici:

*Trden bodi, moj roják,
postüj oczáke i zemló,*

predhodna pa izraža idejo o povezanosti preteklosti z jasnimi dnevi prihodnosti z besedami:

*Dávno tû zshivé nas rod,
vérje v vekivecznoszti,
iz mraka preminócznoszti
szi v jaszne dneve krczi pôt.*

Slovenski ljudje, ki so hoteli pesniti, so iz svoje šolske izobraženosti in svoje knjižne kulture skušali dati svoji pesniški besedi podobo in obliko knjižne slovenščine. S tem so preraščali iz svojih krajevnih narečnih območij v krog slovenske jezikovne in s tem kulturne in nacionalne skupnosti. Vendar so vpletali v besedje svojih stihov tudi pokrajinsko, narečno barvo s tem, da so uveljavljali med knjižnimi besedami lokalne, pokrajinske izraze.

Tako je obče znana pesem Koroški rej, ki so jo dolgo šteli za ljudsko pesem, ker vsebuje nekaj značilnih pokrajinskih, v našem primeru koroških besed. Taki izrazi v pesmi so: *rej* — ki ga nekatere objave v partizanskem tisku celo pojasnjujejo kot: rajanje, ples —, *frula*, *ježva*, *dro*, pa seveda imeni Zila in Miklova Zala. Vzporedno ob teh narečnih besedah pa stoje besede iz partizanskega besedišča, kakor so *mašınca*, *bacači* in *breda*. Posebna poteza te pesmi je njena razgibana dikcija, ki jo je izrazil pesnik s stavki in podobami: o *bacačih*, ki so starci nergači, o *strojnici-mašinci*, ki naj zagode ko *frula*, o *bredi*, ki naj zapoje ko *ježva*, o *godcih*, ki naj stopijo na *plano in, dro*, zagodejo za *rej*.

Stotine pesmi je nastalo na vsem slovenskem ozemlju in našlo pot na stenčase, v vojaške in zaledne publikacije, ali pa se tudi zgubilo ali ostalo v zasebnih predalih. Ker so nastale v najožji soseščini narečja, obenem pa ob prizadevanju po skupni, »lepi«, knjižni slovenščini, kažejo prvine našega najširšega knjižnega jezika.

Taka je pesem, doslej neobjavljena, ki jo je napisala mladinka Marjetica od Sv. Križa pri Litiji:

PADLEMU JUNAKU

*Sedemindvajset mesecev
je minulo že,
odkar si vzel puško
in zapustil me.*

*Takrat sem bila žalostna,
da odhajaš mi.
A junaško sem izgovorila:
Zdaj partizan si ti.*

*Veliko bilo je trpljenja,
pozimi mraz,
a rad prenašal si vse,
za svobodo, za nas.*

*Sedaj po tolikem trpljenju
pa dal si vse,
edino, kar imel si: življenje,
svoje mlado srce.*

V trde, nezglajene vrstice je stisnila razburljivo pripovedno vsebino svoje pesmi Rañjenec Stanko vipavska žena, danes osemdesetletna Marija Fabčič. Pesem odlikuje izredna jezikovna čistost kmečke govornice, kakor se je mogla ohraniti na Primorskem pod fašistično okupacijo, ko jezika niso sooblikovale šole, javna občila, knjige, časniki, javno življenje in prelivajoči se tokovi selečih se ljudi. V besedišču srečamo besede iz osvobodilne vojne: *partizan*, *kurir*, *rafal*, *dumdumka*, *komandant*, drugače pa je v njem dogajanje pripovedovano s takimi izrazi, zvezami in podobami, da je mogel o pesmi zapisati Oton Župančič, kako da je tu »treba poseči in iskati daleč v dobo, ko je bila narodna pesem še v bujnem razmahu, nekam v srednji vek in v gotiko, ako jim hočeš najti vrstnice po preprostosti, naravnosti in globini občutja«. Tu je delovala ne samo naravna, neiskana skrb za ustrezno besedno gradivo, ampak tudi vrojen ljudski dar za pesemsko oblikovanje in dramatično zgradbo.

Dvoje podob jezika se je najočitneje srečevalo v prepevani pesmi. Prepevana pesem 19. stol. s svojo čitalniško in zborovsko dikcijo in s še starejšo vojaško in ljubezensko poetično besedo se je v našem času križala s prvini in sestavinami revolucionarne delavske in najnovejše domače in tuje vojaške in partizanske pesmi. Resda vse nekdanje pesmi niso bile primerne, da se prepevajo v partizanskem okolju.

»Otok bleški, kinč nebeški, kranjske zemlje ti« ni imelo kaj povedati partizanu in aktivistu OF, bila pa je vrsta popularnih pesmi, ki so živele, posebno spočetka, ob novih pesmih, ki jih je ustvaril osvobodilni boj. V zakladnico prepevanih pesmi so spadale iz starega repertoarja npr. Je pa davi slanica pala, Rože je na vrtu plela, Kako bom ljubila, Polje, kdo bo tebe ljubil, Oblaki so rudeči, Regiment po cesti gre, Tam za laškim gričem ipd. Te pesmi so bile dosti sladke, mehko čustvene, v surovem vojnem času naravnost sentimentalne. Zato so se umikale pesmim, ki so bile trše, napadalne, bridko neosebne. Samo primerjajmo naslove pravkar navedenih vojaških in ljubezenskih popevk izpred vojne z naslovi pesmi, ki so nastale med vojno, npr. Vsi v partizane, Na juriš, Naša četa v boj, Jutri gremo v napad, Naglo puške smo zgrabili, Vstani, mladina, Le naprej, odred kozjanski, Híti, brigada petnajsta itd. Jezik, ki je služil npr. Gregorčiču, je dobil novo barvo in sodobno izrazje. Primerjajmo samo prvo in zadnjo kitico Ve-selega pastirja v izvirni podobi in v partizanski različici oziroma preuredbi:

*Zakrivljeno palico v roki,
za trakom pa šopek cvetic,
ko kralj po planini visoki
pohajam za tropom ovčic.*

*Nabasano puškico v roki,
pištolo in bombo za pas:
partizan v planini visoki
na boj sem pripravljen vsak čas.*

*Ne, palice svoje ovčarske
za žezlo kraljevo ne dam,
in rajši ko krono cesarsko
cvetice na glavi imam!*

*Nikdar partizanske zastave
za sužnje življenje ne dam,
in rajši kot klonil bi glavo,
življenje za svobodo dam.*

Župančič je sam sebi in tovarišem pesnikom zastavil vprašanje: Veš, poet, svoj dolg? Po njegovem nova pesem

*ni prazen več cin cin;
pesem tuge, pesem gneva
brez sonetov in tercín
v novih ritmih prekipeva.*

Tako je zapisal v neizdani pesmi Pesem ne umre (zdaj v III. knjigi ZD, 261). Vendar se kot pesnik ni mogel odreči blagozvočnosti in bogastvu svojega in sploh slovenskega pesniškega jezika. Tako se zakladnici slovenskega pesniškega jezika niso odrekli tudi drugi, ki so pisali vojne in partizanske pesmi. Tudi pričakovanju, da nova pesem osvobodilnega boja ne bo obilovala sonetov in tercín, je bilo nerealno: v osvobodilni vojni so pesniki pisali tudi tercine, a sonet je bila ena izmed močno priljubljenih pesniških oblik partizanskih pesnikov; France Kosmač je v partizanih izdal celó zbirko Partizanskih sonetov. Lok, ki se začne v narečni govorici kmečke žene, se vzpenja do obilja in širine takega svečenika slovenske besede, kakor je bil Oton Župančič.

A pred njim se moramo ustaviti ob Mateju Boru, ki ga štejemo za najznačilnejšega poeta osvobodilnega boja in revolucije. Bor je svojemu namenu in čustvovanju uklonil tudi pesniško besedo. V svoj pesniški slovar je vključil povodenj besed iz sodobnega vojaškega, vojnega in revolucionarnega sveta. V njegovih stihih živijo besede: *mašinka, karabinka, tanki, bombe, ekrazit, bajonet, kanoni,*

rafali, kamioni, gverila, proletariat, rdeča bandera, puntar, revolucija, barikade, rdeči pionirji itn. Nasprotniki so mu: *motoriziran Džingiskan, hijene, šakali, bar-bari, krvave pošasti, celó podivjani prasci in svinje.*

Neizbrane, a resnične so besede iz živega mestnega, tudi počestnega govora, kakor: *muzika, kontinenti, orkan, bencin, mulec, falot, gobec, babnica* ipd. Tu navedene besede so spontan izraz v zgodnji Borovi partizanski liriki. Pozneje je njegov pesniški izraz bolj prebran, bolj izbran. Primerjajmo npr. znano Hej, brigade, hitite, ki bi jo menda z vso pravico lahko imenovali partizansko himno. V različnih letih ali bolje mesecih se je glasila 3. kitica močno različno:

*Pride dan, ko z Ljubljano,
zdaj nevesto prodano,
bomo šli pred svobode oltar.
Hej, od naše gostije
vrgli bomo pomije
psom, ki danes so nam gospodar.*

*Konji, hej, topotajte!
Godci, divje igrajte!
Tja v Ljubljano gre zdaj naš vihar.*

(Naša pesem, zbirka, ki jo je uredil
K. Pahor 1944.)

*Čez poljane požgane
tja do bele Ljubljane
naša vojska prodre kot vihar.
Dokler so tu brigade,
kdo zemljo nam ukrade?
Na Slovenskem smo mi gospodar!*

(Partizanska pesem, izšlo 1945 v
Črnomlju; zadnje tri stihe ima v enaki
verziji tudi gori navedena kitica.)

Če ob besednjak, kakor smo ga nakazali zgoraj, postavimo besednjak, kakor ga uporablja Bor v svojih pesmih Nini, vidimo široki razpon njegove in sploh partizanske poezije.

Tudi v pesmih, uvrščenih v ciklus Ljubezen v viharju, govorita vojni čas in pesnik v vojni. Tako beremo: *bodeče žice, godba mitraljez, nemški tanki, fašistična pa-rada, gverila in ogenj in zasede in rafali.* Toda te besede iz civilizacijske, vojaške in revolucionarne orožarne, ki lahko nevarno približajo pesem v soseščino vulgarne in primitivne udrihalice, se gubijo med lirsko nesênimi jezikovnimi zvezami in podobami. Tako beremo: večer bo ves svet in tih, spomini mi bodo šepetali po gorah v mesečini, blodni mesec se bo krvav motal iz vej, poklicali bodo gozdovi, ljudje, kot bi iz sonca se rodili ipd. Primerjajmo eno najlepših partizanskih pesmi *Našo barako zamelo je* s pesmijo v Previharimo viharje *Mi gremo.* Pesem *Mi gremo* je spesnjena v duhu koračnice, udarne himne partizanstva, *Našo barako zamelo je* pa je osebno izpovedna ljubezenska pesem poeta v

partizanski zimi ob misli na padlo Nino. Pesmi jezikovno visoko kultiviranega, izobraženega pesnika, ki pa je z domala istim besednim zakladom znal ustvariti dvoje različnih literarnih podob.

V prvih partizanskih pesmih preplavlja Borovo poezijo množica jezikovnih, predvsem besednih prvin, ki so se na novo pojavile v prvem letu vojne oziroma okupacije in so delovale zaradi obilnosti kot novost, kmalu po prvem letu pa so ob njih spet začeli izstopati elementi, ki jih v jezikovnem pogledu pozna naša poezija in proza pred vojno. Viharnost izpovedi in s tem povezan besedni izraz hočeta poudariti izjemnost in izrednost pesnikovega doživetja. V pesmi *Mi gremo upoštevajmo*, da nima niti ene pike, pač pa sedem vejic, šest vprašajev in štirinajst klicajev. Strumna zgrajenost vrstic in kitic te pesmi je v kričečem nasprotju s svobodno, nezavezano podobo omenjene ljubezenske pesmi, pretresljive s svojo »civilnostjo«, to je dikcijo, ki je bližja vsakdanjemu govoru najgloblje prizadetega občana brez slehernega prizadevanja, da bi čustvoval in govoril »pesniško«. Ni dvoma, da je Bor jezikovno ustvarjal v svoji začetni partizanski pesniški fazi, v naslednjih fazah pa se umirja in zliva s tokom predvojne poezije.

Kakor v poeziji, pri kateri smo zasledovali veliki lok od narečnih poetičnih ustvaritev do visoke besede Otona Župančiča, moramo podoben razpon, dasi v deloma manj izostreni podobi, zasledovati tudi v prozi partizanskega tiska.

V partizanskem tisku, zlasti nižjih vojaških enot, beremo sestavke, zlasti avtobiografske vsebine, ki so močno blizu vsakdanji govorici najštevilnejših udeležencev osvobodilnega boja. V publikacijah s Primorskega in Koroškega moremo slediti živemu prizadevanju za slovensko besedo kot izrazilo piščeve misli in piščevega doživetja. Marsikdaj se pisec bojuje s slovensko besedo, ki je ne obvlada popolnoma, o čemer večkrat tudi sam toži. V listih z zahodnega roba slovenskega ozemlja, iz Beneške Slovenije, najdemo tudi v narečju napisane pripevke, dokument o stoletni ločenosti od slovenskega narodnega telesa.

Posebej je vredno opozoriti na otroške spise, ki so nastali med vojno v partizanskih šolah in govorijo o otroškem doživljanju vojne na podeželju, na partizanskem ozemlju, po zaporih in v internacijah. Ti otroški spisi, ki so doživeli po osvoboditvi več popolnih in izbranih izdaj, so vzorci in vzgledi neposredno, neknjižno oblikovane proze, naravnost vzgled in vzor neiskane proze.

Povsem drugačna je bila kajpada beseda naših političnih publicistov in aktivistov v političnem delu, govoru in pisanju, kakor se kaže v partizanskem tisku iz dopisov s terena, v diskusijskih prispevkih, v opisih vojaških in zalednih akcij ipd. A po rekle, ki bi ga mogli vzeti iz srbske deseterske pesmi iz prve srbske vstaje, da

niče raja ko iz zemlje trava,

moremo tudi pri njih v jezikovnem pogledu podčrtati misel, da je ob aktivističnem, političnem žargonu bila na dan tudi kmečka beseda v svoji nekdanji izraziti slikovitosti in izvornosti. Kakšna ljudska ustvarjalnost se kaže v imenih, ki so si jih nadevali ilegalci, aktivisti in partizani! Med besedje partizanskega življenja so se vrivale podobe in zveze, ki so stoletja živele med najširšimi plastmi ljudstva, kakor npr.: *vreči puško v koruzo, hoditi okoli ko mačka okoli vrele kaše, sovražni vojak ne bo več kaše pihal, za bežečimi Lahi se je kar kadilo, ta*

ne bo več zemlje tlačil ipd. Ob takih ljudskih reklih stojijo v partizanskem tisku besede in zveze: *voditi uporno borbo, tvorci novega časa, delavski razred kot hegemon napredka, razredne in državljanske obveze, napredek našega pokreta kljub težkim žrtvam, ljudska oblast, sektašiti, kolesarji* (namesto komolčarji; tip ljudi z upognjenim hrbtom pred višjimi, pred voditelji, a navzdol kakor kolesar pritiskajoč na ljudi, ki so nižji od njega) ipd.

V prozi, ki je hotela in skušala biti leposlovna, je močno opazen boj za izbranstvo besede. Vojne reportaže kažejo različno jezikovno kulturo svojih piscev, vidno pa je njihovo prizadevanje, da bi se čimbolj izvili iz časniške šablone in pisali kar najživahneje in čimbolj osebno. Hotenje seveda še ne pomeni uspeha, vendar nekateri dosegajo razmeroma dostojno časniško, včasih tudi sprejemljivo leposlovno raven.

To velja zlasti za Boga Flandra-Klusovega Jožeta. V njem se dolgo bijeta volja, da bi pisal, kakor narekuje zvestoba dogajanja, resnica in ustrezne politične potrebe, vedno močnejše pa se prebija na dan hotenje, ustvarjati leposlovno v besedi in zgradbi. Partizanskega reporterja in leposlovnega oblikovalca naj označita dva odlomka iz njegovega pisanja.

Prvi navedek — iz Pastirja Tonača — ne more skriti svoje propagandne namerosti, zahtevane od časniške reportaže. Tako piše: »Spominjamo se vas, ki doli v dolini, vendar v tesni povezanosti z nami bojujete boj za svobodo našega naroda... Brez vsakega častihlepa, prirodno razumevajoč nujnost, ki je prisilila naš narod v boj z okupatorji, so se ti sinovi naše zemlje pridružili nam in se bodo borili, dokler ne bo izgnan iz naše domovine poslednji fašistični zatiralec.« Tako v izboru besed kakor v njihovi razporeditvi se zrcali volja političnega aktivista, da napiše političen tekst.

Leposlovec Flander pa je nasprotno zmagal v takih odstavkih in v takemle pripovedovanju: »Preko notranjskih host je veter podil jate z dežjem nabitih oblakov in daleč nekje za hribi je v tišino pojemajočega večera ostro zapiskal vlak... Luči v prostornih hišah polnijo ulice s širokimi prameni svetlobe. Dež rahlo rosi in pod kozolci hrzajo konji. V dalji votlo bobni. Zavezniški avioni bombardirajo sovražnikova mesta« (str. 177 Cesarjeve izdaje Flandrove zbrane proze). Zgledov, kako se je Flandru vedno ostreje oblikoval čut za barvo in ton uporabljane oziroma zapisane besede, daje njegova proza od prvih strani reportaž do zadnjih njegovih zapiskov.

Leposlovni ustvarjalec, kakor je bil Miran Jarc, v prozi, ki nam je iz vojnih let ostala po njem, ohranja raven in značaj svojega besednega izraza izpred vojne. Zadostuje, da navedem zgolj dvoje, troje stavkov iz njegovega Čudeža nad Bistrom. Tam beremo: »Življenje je vendar nekaj strašno lepega. Stopil si čez prag prošlosti, pretrgale so se zadnje korenine, ki so te nasiloma vezale s starim svetom. Zadihal si zrak, ki veje od ognjišča, kjer gori Črtomirov ogenj, ki se je spet razplamtel v poznih pravnukih. Jutri, pojutrišnjem bo morda iz gozdov zabučala veličastna orgelska himna slovenskega življenja in se kot morje razlegla po vsem slovenskem narodu.«

Slovenska beseda, ki so jo tujci zapisali smrti, je v letih vojne zaživela v zmagoviti različnosti in moči, v velikem razponu od narečne podobe do izbrane pesniške besede. Bila je ustvarjalno orodje najširših plasti slovenskega ljudstva.